

Jaroslav Med

BÁSNÍK VNITŘNÍHO EXILU /VLADIMÍR VOKOLEK/

Uvažovat o básníku Vladimíru Vokolkovi znamená v podstatě klást si otázku, z jakých důvodů a proč stojí jeho svrchované básnické dílo, nesporně patřící k prvořadým hodnotám české poezie 20.století, stále jakoby v pozadí, jako kdyby přetrvával jeho vnitřní i vnější exil, do něhož dobrovolně vstoupil po únoru 1948. I relativně liberálně vstřícný *Slovník českých spisovatelů* z roku 1964 nevěnoval jeho dosavadnímu dílu ani řádek, i když V.Vokolek debutoval už před válkou a svou poválečnou tvorbou - *Národ na dlažbě*, 1945 a *Cesta k polední*, 1946 - spoluvytvářel klima české poválečné poezie a zcela rovnocenně koexistoval vedle autorů Hrubínova, Holanova či Nezvalova typu. Zdá se, že to bylo způsobeno nepřizpůsobivostí jeho lidského i básnického typu, jemuž byla dána do vínku neumdlévající touha po pravdě zároveň s představou o pádu mnoha dosavadních jistot. Patřil k několika málo osamělým české poezie, kteří nikdy nepodlehli „pokušení nezodpovědnosti“ (J.P.Sartre), a to se v kultuře, která tak intenzivně prožívala svou levicovou „nezodpovědnost“, jen tak snadno neodpouští. Už nad četbou Vokolkových prvních veršů odhaluje Jan Zahradníček ve svém dopise (2.10.1939) Vokolkův tvůrčí typ, když mu napsal: „*Nevycházíte nikdy ze sterilního prázdna nějaké ideologie, nýbrž z plodného chaosu věcí zpřeházených a proti sobě vzpříčených, které čekají na Váš povel, aby se seřadili ... Ta tíha s Vámi zůstane, jenom odměna za námahu bude bohdá čím dál bohatší...*“. O víc jak čtyřicet let později charakterizuje V.Vokolek v jednom z dopisů Janu Vladislavovi (21.11.1980) sebe sama velmi příznačně: „*Dostalo se mi toho nepříliš záviděníhodného údělu, že jsem byl jakousi Kasandrou v české poezii, Theiresiasem v české tragédii. Kéž by byl slepý! Žijeme v podivném, ne ve vlastním, ale vypůjčeném čase z antické tragédie nebo z baroka.... i s tou strašnou emigrací, vnější i vnitřní*“. K tomu můžeme pouze dodat: ani Theiresiasův úděl v Thébách nebyl zrovna lehký.

Kasandrovitost Vokolkova pohledu na skutečnost se projevovala už od jeho prvních veršů, křtěných bloyovskou pamfletičností, v nichž vnímal zcela osobitě a po svém sociální status Chudého. A právě Chudý, jehož jsme přehlédli, byl ve Vokolkově tvorbě neustálou připomínkou

Vladimír Vokolek: „Žijeme v podivném, ne ve vlastním, ale vypůjčeném čase z antické tragédie nebo baroka... i s tou strašnou emigrací vnější i vnitřní.“

foto: Václav Vokolek

Boží přítomnosti ve světě a zároveň obžalobou člověka, který nechtěl vidět bídu jako jedinečný rezervoár milosrdenství a lidské solidarity. Trest, jenž musel přijít, symbolizovala právě začínající válka, která byla pro básníka časem Apokalypsy, kdy vítězila zvrácenost a absurdita a „sebevražedný lidský rod byl do smrti beznadějně zamilován“. Můžeme-li Vokolkovu apokalyptičnost i jeho vnímání znicotnělého člověka myšlenkově spojit s filozofickým pohledem Maxe Picarda (jeho práce *Útěk před Bohem* sehrála, domnívám se, důležitou roli ve Vokolkově myšlenkovém světě), svou básnickou expresivitou má Vokolek blízko k Holanovu *Snu*, aniž bychom pomíjeli Vokolkovu vědomou snahu po aktualizaci barokního odkazu. Apokalyptičnost jeho pohledu na skutečnost jej doslova přiváděla k barokizující expresivnosti a grotesknosti i k vršení obrazů zmaru a rozpadu, skrze něž prosvítala nicota; v rozsáhlé válečné básni *Bída* můžeme vnímat bezmála přímou návaznost na poezii Bedřicha Bridela. Jakousi sumou jeho apokalyptičnosti je však poéma *Atlantis*, vzniklá až po válce v roce 1947 v těsném časovém i ideovém sousedství se Zahradníčkovou *La*

Salettou. (Atlantis mohla vyjít ve zkrácené verzi až v roce 1967 v básnické sbírce *Mezi rybou a ptákem.*) Vokolek jakoby v ní vytušil podobu přicházejícího času, proto vnímá svět jako temnou pevninu, která bude smetena vlnami oceánu jako bájná Atlantis.

*Přišel osudný den a noc a rozbouřený oceán
svinul svět jako starou mapu...*

tak začíná tato katastrofická vize, v níž se naše „chůva země“ řítí do záhuby, kam ji vrhá lidská zloba a netečnost k přirozeným zákonitostem řádu. Vokolkův verš zde získal až žalmickou apelativnost, protože skutečnost, kontaminovaná nicotou, nemůže být vyslovena sumarizující veršovou enumerací; vše je podobenstvím, jednou jedinou metaforou o světě, mířícím k totalitě.

Básník tohoto typu a vnitřního ustrojení nemohl po únoru 1948 přirozeně publikovat, ale ač bez přátel ve své děčínské izolaci a ve značné existenční nejistotě, nemohl mlčet; cítil, že se v mnohém vyplňují jeho předtuchy, že se krokem lidových milicí přiblížil čas, kdy se „živí budou tlačit za mrtvými“. V letech 1948-50 Vokolek napsal tři básnické skladby *Únor*, *Rekviem za Jana Masaryka*, a *Kašpar Hauser* a v nich čteme také verše, jimiž jako kdyby zcela jednoznačně vymezil svůj budoucí básnický osud a úděl.

*A básník do sebe šel do exilu
a jenom Bůh ví, kde vzal sílu
zmatenou mateřštinu v strofu zatínat.*

A Vladimír Vokolek se stává „z vlastní vůle a rozhodnutí outsiderem nad outsidersy“ (B.Fučík), protože nechce být a hlavně nemůže být jako ti, co oslavují nově nastolenou totalitu socialistické utopie. Nedlouho před svým zatčením popsal Jan Zahradníček v dopise V.Vokolkovi (12.5.1949) velmi výstižně jeho postavení: „*Vaším nejsilnějším pocitem je hrůza, že byste mohl být jako tamti, že byste s nimi mohl splynout, utíkáte před tím a stavíte mezi sebe a je své verše. Kéž bychom se už mohli vrátit do času a mezi celé lidi... Samé pultváře a püllidi. Kolikrát si vzpomenu na tváře krav, které jsem v dětství pásł, na hlavy dávných koní a psů! Jaká to byla vznešenost!*“

Život ve vnitřním exilu, v němž žil básník v podstatě až do konce života (1988) a přerušeny pouze kratičkou epizodou v předvečer Pražského jara, kdy mu vyšla v roce 1967 jediná básnická sbírka *Mezi rybou a ptákem*, byl prožíván jako samota provizória, jako stav „mezi rybou a ptákem“. Tato samota nabízela jediné východisko - sestup do sebe, do svého nitra - a jediný únik do básně, která „*chce odčinit slovem, co se nestalo skutkem.*“ Čím hlubší a intenzivnější byl Vokolkův

prožitek vnitřního exilu, tím silněji toužil po určité rezonanci, která by samotu exilu překonala. Typickým dokladem této snahy je básnická sbírka *Monology do telefonu*, v níž telefon symbolizuje vazbu k druhému a báseň je jakýmsi vzkazem. aniž víme, kdo je na druhém konci drátu, jaká duše se tam trápí, ale vždy je tu patrně někdo, kdo trpí stejnou osamělostí jako já - tak se básnicky artikuluje Vokolkova touha po oslovení, jímž chce zrušit izolaci svého vnitřního exilu. Jeho lyriku z přelomu 50. a 60. let permanentně prostupuje jakýsi imaginární dialog, v jehož tázavých odmlkách básník hledá souvislosti se svým bližním i se světem. Řeč mu supluje lidství, v prázdném tlachu i slově básníkovi je totiž neustále přítomen ten, kdo řeč vlastní, jehož Slovo bylo na počátku. A tak vnímá Vokolek - křesťan svět jako „nepřetržitou větu“, v níž jsi „tvořivou příponou k základu slova“, jímž si otvíráš cestu k druhému. Telefonní rozhovor mezi já a ty musí spojit On, jinak se hlas druhého ztrácí v permanentní fragmentarizaci jazyka. Jedině spojením s Božím jsoucnem jsme spojeni i se svým bližním, jedině tak získává každé setkání smysl a žádný monolog nemíří do prázdna. Takové je základní sémantické gesto *Monologů do telefonu*, v nichž V. Vokolek definitivně dospěl k pochopení vnitřního exilu jako oběti i k poznání, že to, co nás přesahuje, říká často ano tam, kde my chceme říci ne.

Uvažovat o Vokolkově vnitřním exilu znamená hovořit o významu a autonomii poezie, protože jedině básní lze tento exil vyplnit a zároveň nalézt v jazyce souznění subjektu s objektivní skutečností. I když je Vokolek „veden od porážky k porážce“, zklamán a oklamán historií, tím „blábolem blba pořád na konci a pořád na začátku“, která mu hodila na krk „trojnásobnou smyčku osudných osmiček“ (1938, 1948, 1968), nepřestává hledat odpovědi na otázky, které mu kladl jeho životní úděl. A právě toto hledání proměnilo v šedesátých letech Vokolkovu poezii: z jeho veršů mizí výseky všednodennosti, básník se snaží zrušit vazbu básně s niternou citovostí a stále více rezignuje na melodičnost verše; tomu víceméně odpovídá i Vokolkův volný verš, obsahující jakýsi dramatický princip, projevující se neustálým střetem mezi metaforou a afilozofickou sentencí. Pro Vokolka - tematizujícího ve svých verších ony základní existenciální otázky typu kdo jsem? a co je smyslem všeho? - má však klíčový význam pojem *m e z i*, protože jsme stále mezi něčím a nikdy zde a vtom.

Skoro všudypřítomný prožitek onoho mezi je nejen stálým hledáním smyslu, ale je také jistým dokladem Vokolkova křesťanského pocitu dvojdomosti zde na zemi, jak to známe například z díla Jana Čepa.

Byl to právě život ve vnitřním exilu, který spoluvytvořil Vokolkův bás-

nický typ, pro něhož se stala básnická tvorba vlastně jediným možným způsobem sebevytváření, zápasem o dovršení a pochopení sebe sama skrze poezii. Tak jak dozrával v tichu milované rychnovské chalupy člověk, dozrával i básník: samota se poznenáhlu otvírala, život přestával být vzpourou proti absurditě, protože zde vyrůstala sounáležitost s „rozvětveným objetím rodu“ a Robinson na ostrově mezi podmětem a předmětem začínal vnímat život jako text, jímž navazujeme kontakt s Bohem. Básníkův bolestný komentář k obecné destrukci a úpadku je stále zřetelněji přehlušován máchovskou adorací naší matky - země, která nás svým přírodním koloběhem neustále přesvědčuje, jak je časná proměnlivost všeho zároveň trvalostí stvoření. Vokolkova básnická imaginace, volně inspirovaná březinovskými harmonizujícími vize-mi, posléze vnímá, jak je všechno integrováno v podivuhodném světě významů a konečného smyslu. A stále viditelnější je ve Vokolkových básnických textech intence modlitby, jež spíná, co je rozpojeno, aby vstoupila mezi tmou a naději ve svítání z Kříže, v němž je vše sjednoceno jedním jediným okamžikem vrcholného sebeodevzdání. Tímto závěrečným akordem souladu, v němž se lidé i věci navzdory zmaru a své konečnosti setkávají v šťastném pocitu bytí, se Vokolkovo dílo, navzdory vnitřnímu exilu, v němž vznikalo, stalo významnou součástí českého spirituálně orientovaného umění. Spolu s Demlem, Reynkem, Zahradníčkem a Čepem sdílí jeho opravdovost a vnitřní slávu, zároveň však i jeho vnější outsiderství, řečeno slovy Bedřicha Fučíka. A naším úkolem, domnívám se, není nic menšího než změnit toto outsiderovství ve znamení cti, která hájila svobodu a svébytnost básnického slova i v době, když kolem byla noc a nic nenasvědčovalo tomu, že přijde také někdy den.